

BEKOVİÇ GİBİ KAYBETMEK: ALEKSANDR BEKOVİÇ ÇERKASSKİY'İN 1717 HİVE SEFERİ

LOST LIKE BEKOVICH: ALEXANDER BEKOVICH CHERKASSKY EXPEDITION TO
KHIVA IN 1717

Murat ÖZKAN*

Öz

1682-1725 yılları arasında Çarlık Rusya'yı idare eden I. Petro, XVIII. yüzyılın başlarında çarlığı ayağa kaldıracak reform hareketlerine girişmekle kalmamış, Osmanlı Devleti ve İsveç ile de savaşmıştır. 1711 yılında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin zaferi ile biten Prut Savaşı Rusya'yı zor durumda bırakmış; İsveç ile yapılan savaş ise 1721 yılına kadar devam etmiştir. Bu savaşa kaynak sağlayabilmek, Hindistan'a giden ticaret yoluna hâkim olabilmek ve güneyinde bulunan Hive ve Buhara hanlıklarını çarlığa bağlayabilmek amacıyla Türkistan hanlıklarından olan Hive Hanlığı'na bir sefer tertip edilmesi zaruri hâle gelmiştir. Bu amaçla I. Petro'nun isteği doğrultusunda komisyonlar oluşturulmuş ve Hive üzerine yapılacak sefer tüm ayrıntılarıyla incelenmiştir. Nihayetinde 1714 yılında Hazar Denizi kıyılarına ve Hive Hanlığı üzerine sefere başlanması kararı alınmıştır.

Çalışmada Müslüman Kabardey bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen, vaftiz olduktan sonra Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy adını alan Devlet Giray Mirza'nın Hive Seferi'nin komutanı olarak atanmasına, sefer için yaptığı hazırlıklara ve seferin sonunda nasıl bir akıbete uğradığına değinilecektir. Ayrıca Ruslar tarafından Türkistan üzerine düzenlenen ilk sefer olan Hive Seferi'nin siyasi ve askerî önemi üzerinde durulacak; bu seferin Rusların hafızasında bıraktığı derin izlerin sonuçlarından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy, I. Petro, Hive Hanlığı, Türkistan, Çarlık Rusya

Abstract

At the beginning of the 18th century, Peter I, who ruled Tsarist Russia between 1682 and 1725, have not only embarked on reform movements that would make Russia great but also fought against the Ottoman Empire and Sweden. The Prut Campaign, took place in 1711 and ended with the victory of the Ottomans, left Russia in a difficult position and the campaign with Sweden continued until 1721. In order to provide funds for this campaign and to dominate the trade route to India and to take Khiva and Bukhara khanates under Tsarist Russia's control, it became a must to organize a campaign on the Khanate of Khiva. For this aim, committees have been established in accordance with Petro's request and the expedition have been examined in detail. In 1714, it was eventually decided to start the campaign on the shores of the Caspian Sea and the Khanate of Khiva.

In this study, it is discussed the appointment of Devlet Giray Mirza, who was born in a Muslim kabardian family and was named Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy after his baptism, as the commander of

* Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ordu / Türkiye, murtozkan@hotmail.com

Khiva expedition, his preparations and his position at the end of the expedition. It is also focused on the political and military significance of the expedition, the first campaign by the Russians on Turkestan; and mentioned the results of deep traces of the expedition on Russians' memory.

Keywords: Alexander Bekovich Cherkassky, I. Peter, Khanate of Khiva, Turkestan, Tsarist Russia

Giriş

Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy, Müslüman Kabardey bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çerkasskiy'in doğum tarihi ve ilk dönemi hakkında kaynaklarda pek fazla malumat yoktur. Bu alandaki kaynakların yetersizliği muhakkak ki Çerkasskiy'in karakterine etki etmiş olan çocukluk yılları hakkında bilgi sahibi olmamızı zorlaştırmıştır. Ancak araştırmamızın konusu, onun hayatından ziyade Rus hizmetine girdikten sonra 1717 yılında Hive üzerine gerçekleştirdiği ve başarısızlıkla sonuçlanan seferidir. Yaygın görüşe göre; Çerkasskiy'in Rus hizmetine girmesine neden olan gelişme, XVIII. yüzyılın başlarında Kafkaslar'da yaşanan siyasi olaylar ve buna bağlı olarak Rusların bölgede etkilerini artırmış olmalarıdır. Yüzyılın başlarında Kabardey beylerinin Ruslardan yardım istemesiyle Petro, Kabardey'i himayesi altına aldığı bildirilmiş, bunun sonucunda bazı Küçük Kabardey beyleri Hristiyanlığı kabul ederek Rus hizmetine girmiştir. İşte bu beylerden Bekmirza'nın Moskova'da eğitim gören oğlu Devlet Giray Mirza¹ Hristiyanlığı kabul ederek Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy adını almıştır. Daha sonra ise Petro'nun danışmanları arasına girmiştir. Yine Çerkasskiy'in kardeşi Elmurza 1720'de vaftiz olarak Rus hizmetine girmiş, ağabeyi Tatarhan'ın oğlu ise 1718 yılında vaftiz edilmiş ve Petro adı verilmiştir.² Ancak Barthold, Çerkasskiy'in Hristiyanlığı kabul etmesine neden olan olayları çok farklı aktarmaktadır. Ona göre Çerkasskiy çocukluğunda Nogaylar tarafından kaçırılmış, Rusların Azak kuşatması sırasında da esir düşmüştür. Sonrasında ise vaftiz olmuş ve Hristiyanlığı kabul etmiştir.³

Din değiştirme o yıllarda çok sık görülen bir durumdur. Rusların Kafkaslar genelinde yayılmaya başlamasıyla dönemin şartlarını göz önünde bulunduran yerli halk, Rus himayesine girmenin kendileri için daha iyi olacağını düşünerek birer birer Rus hizmetine girmeye başlıyorlardı. Rusların hizmetine girenler iyi bir eğitimden geçiriliyor, şayet Rus çıkarlarına başarılı bir şekilde hizmet edebileceğine kanaat getirilirse o kişi ihtiyaç duyulan alanlara yönlendiriliyordu.

Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in Rus hizmetine girdiği yıllar çarlığın Petro önderliğinde yeniliklere giriştiği ve yüzyıllar boyunca sürecek olan devlet politikalarını oluşturacağı döneme tekabül etmiştir. Eğitime önem vermesi ve Avrupa ülkelerinin sanayide, bilimde, fende nasıl

1 Bazı kaynaklarda bu isim *Devlet Kizden Mirza* olarak geçmektedir. Leonid Milov – Nikolay Tsimbayev, *Mirovaya İstoriya Rossii. XVIII-XIX vv. Kniga 1, A-M*, Moskva 2004, s. 57. Ayrıca Çerkasskiy'in vaftiz olmadan önce Kabardey dilinde adının *Hansah* olduğu söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Vadim Nesterov, *Lyudi Prineshiye Holod Kniga Pervaya, Les i Step*, [y.y.][t.y.], s. 31.

2 Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 177.

3 Barthold, Çerkasskiy'in Hristiyan olduktan sonra armasında özellikle Peygamberin yeşil tuğuna yer verdiğini belirtmiştir. Bk. Vasili Vladimiroviç Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar – Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 288.

ilerlediklerini görmek istemesi nedeniyle Petro, yurtdışına öğrenciler ve diplomatlar göndermeye başlamıştır.⁴ Çerkasskiy, Rus vatandaşlığına geçip Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Petro'nun kardeşi Sofya'nın yakın bir dostu olan Vasiliy Golitsin'in yanında kalmıştır. Burada bulunduğu sıralarda Petro'nun dikkatini çekmeyi başarmış ve mutfak sorumluluğuna terfi ettirilmiştir.⁵ Sonrasında da Petro'nun direktifleriyle Rusya'da iyi bir eğitim görmüştür.⁶ Askerî eğitimin yanı sıra dil alanında da ciddi eğitim alan Çerkasskiy, iyi derecede Rus ve Latin dillerini öğrenmiştir.

Çerkasskiy'in 1694 yılında Preobrajenskiyalayına girmesi askerî hayata ilk kadımıdır.⁷ Çerkasskiy adının resmî olarak geçtiği ilk yer veya tarihi kayıt ise bu alaya ait kayıt defteridir.⁸ Çerkasskiy'in burada yaptığı faaliyetler hakkında bilgi bulunmamasına rağmen alaydan ayrılmasından sonra 1707-1709 yıllarında Petro'nun isteği doğrultusunda Hollanda'ya gönderildiği bilinmektedir. O, Hollanda'da bulunduğu yıllarda deniz bilimleri eğitimi alarak bu alanda kendini geliştirmiştir.⁹ Petro'nun Çerkasskiy'i yurt dışında eğitime göndermesi, Rusya'nın geleceğini imar edecek genç kadrolar arasında onu da görmesinin kanıtı olarak gösterilebilir. Hollanda'da aldığı eğitim ve içinde bulunduğu ortam, Çerkasskiy'in kendisini birçok bakımdan geliştirmesini sağlamıştır.

1711 yılında Kuzey Kafkasya'da bulunan halkların birbirleriyle olan mücadeleleri Rusların dikkatini çekmiş ve Rus Hükümeti bu olayların yakından takip edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca burada bulunan halkları Osmanlı Devleti ile yaşanabilecek olası bir savaşta çarlık safına çekmek amacıyla bölgeye gönderilen Çerkasskiy'den Kuzey Kafkasya'da bulunan halkların araştırılması ve mücadelelerinin yakından incelenmesi istenmiştir.¹⁰ Çerkasskiy Kuzey Kafkasya'da bulunduğu dönemde bir rapor yazarak Petro'ya göndermiştir. Raporda Petro'ya "Sultanın temsilcilerinin, Kabardey'den İran sınırına kadar olan yerlerde yaşayan dağlı başbuğlarını yanlarına çekmeye çalıştıklarını, Rusya, Kuzey Kafkasya ve Hazar kıyısındaki toprakları kendisine bağlayamazsa buraların sultanın eline geçeceğini, bu topraklar Rusya'ya katılacak olursa kurşun ve altın madenleri, petrol yatakları, ipekçilik ve pamukçuluğun Rusya'ya büyük fayda sağlayacağını"¹¹ yazmıştır. Ayrıca Çerkasskiy bölge hakkında hazırlamış olduğu tafsilatlı raporu görev süresi bittikten sonra başkente dönerek çara iletmiştir. Çerkasskiy'in Kafkas kökenli olması bu göreve getirilmesinin asıl nedenlerinden biri olmuştur. Bölgeye yabancı olmaması, yerli halkı yeterince tanınması, onun bölgede nelerin olabileceğini kolayca yorumlayabilmesine imkân sağlamıştır.

4 Vadim Nesterov, *Lyudi Prineşsiye Holod Kniga Pervaya, Les i Step*, s. 34.

5 Vasili Vladimiroviç Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, s. 288.

6 T. Burnaşev, "Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 i Obratno v 1795 godu", red. G. Sapiski, *Sibirskiy Vestnik*, St. Petersburg 1818, s. 104.

7 Kasbolat Fitseviç Dzamihov, "Knyazya Çerkasskiye Na Slujbe Rossii", *İstoriçeskiye Portreti Patriotov Rossii*, Tom 1, Nauçno-İssledovatel'skiy Tsentri Problem Natsionalnoy Bezopasnosti, Moskva 2016, s. 60.

8 Vadim Nesterov, *Lyudi Prineşsiye Holod Kniga Pervaya, Les i Step*, s. 34.

9 I. B. Orlov, "Aleksandr Bekoviç-Çerkasskiy", *Rossiskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, Tom 2, Moskva 2015, s. 427.

10 Kasbolat Fitseviç Dzamihov, "Knyazya Çerkasskiye Na Slujbe Rossii", s. 60.

11 Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağrında Kafkasya*, s. 179.

1. Petro'nun Hive Siyaseti

XVIII. yüzyılın başlarında Petro'nun yönetiminde bulunan Çarlık Rusya pek çok devletle mücadele içinde olmuştur. 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti ile devam eden savaş sonlandırılmış; Petro, Rus Devleti'ni güçlendirmek amacıyla bir takım reform hareketlerine girişmiştir. Rönesans ve Reform hareketlerini kaçırmış bir ülkenin lideri olan Petro, devletin içinde bulunduğu ahvali net bir şekilde gördüğü için devletin kalkınması amacıyla hazırlıklara başlamıştır. Bir taraftan reformlar yapılırken diğer taraftan ise dönemin iki büyük devletiyle mücadeleye girilmişti. 1700-1721 yılları arasında İsveç ile uzun süre devam edecek olan Büyük Kuzey Savaşı başlamış, 1711 yılında ise Osmanlı Devleti ile Prut Savaşı yapılmıştı. Osmanlılarla olan mücadele Rusların yenilgisiyle sonuçlanmasına rağmen Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Rus ordusunu yok etme imkânı varken barış antlaşmasını kabul etmesi sayesinde büyük kayıplar vermekten kurtulmuşlardır. Prut Savaşı, Petro ve Rusya için bir dönüm noktası olarak düşünülebilir. Henüz reform hareketlerinden istenilen verimi alamadan Osmanlı Devleti ile savaşa girilmesi ve çağın gerektirdiği askerî lojistik organizasyondan mahrum olunması Rusların bu savaştan yenilgiyle ayrılmalarına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti imkânı varken Rus ordusunu imha ederek Petro'yu esir etmiş olsaydı, Çarlık Rusya ve Petro için bu durum hem reform hareketlerinin hem de yayılma politikalarının sonu anlamına gelmiş olacaktı.

Petro, Prut Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile mücadeleye ara vermiş; Kafkaslar, Hazar çevresi ve Türkistan meselesini gündemine almıştır. Muhakkak ki politika değişikliğinin pek çok nedeni vardır. Ancak Rusya'nın Türkistan içlerine yönelmesine neden olan en önemli husus, çarlığın güçlenmesi ve Petro ile başlayan merkezî politikanın değişimiyle izah edilebilir. Aslına bakılırsa Petro'nun Türkistan'a ilk teması Prut Savaşı'ndan önce güney komşusu Hive Hanlığı'na yönelik olmuştur. 1700 yılında Hive hanı İshak Ağa Niyaz koruma isteğiyle bir elçisini çarlığa göndermiş ve bu istek çarlık tarafından uygun bulunmuştur. Böylece Petro, kendisine gelen bu teklifle Türkistan sahasıyla ilgilenmeye ve daha fazla bilgi sahibi olmak için ayrıntılı çalışmalar yaptırmaya başlamıştır.¹²

Petro bölgenin Rus kolonisi hâline gelebilmesi amacıyla Yukarı İrtiş ve doğudaki toprakları ele geçirme kararı almıştır. Petro; Hindistan, Çin, Afganistan, İran ve civar ülkelerle ekonomik ve politik ilişkiler kurabilmek için bölgenin ele geçirilmesinin ne derece önemli olduğunun daima farkında olmuştur. Bu bölgelerin ele geçirilmesi Rusya'nın mevcut konumunun daha iyi hâle gelmesi demektir. Ancak Petro'nun Hive'ye yönelik siyaseti, 1711 yılında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı gecikmiş ve bu plan sonraki yıllarda ele alınmak üzere rafa kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti ile gerçekleşen savaşın sona ermesiyle Petro, Hive meselesini tekrar gündemine almıştır.¹³

12 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", *İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiskoy Akademii Nauk*, Tom 17, No 3, 2015, UDK 94 (47), s. 24.

13 Orhan Doğan, "Çarlık Rusya'sının Orta Asya (Türkistan) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 11, Konya 2004, s. 288.

Petro şartların olgunlaşmasından sonra bölge hakkında daha tafsilatlı araştırmalar yapmak amacıyla pek çok komisyon oluşturmuş, toplanan bu komisyonlar uzun süren görüşmeler yapmıştır. Bununla da yetinilmemiş, Astrahan Valisi Zamanov başkente çağırılmış, ondan bölge hakkında bilgiler alınmıştır. Zamanov'un yönlendirmeleriyle bölgeye getirilen ve bölgeyi yakından tanıyan Türkmen Hoca Nefes bölgenin altın yataklarıyla dolu olduğunu söylemiştir. O sırada devam eden Büyük Kuzey Savaşı ve yüzyılın başında Osmanlı Devleti ile yapılan savaşta Rus hazinesinin boşalması, bölgede altın yataklarının varlığından haberdar olan Rusların bölgeye ilgisini daha da arttırmıştır.¹⁴ Düzenlenecek sefer sonucunda altın yataklarının bulunması, Çarlık Rusya'yı malî yönden rahatlatacağı için Hive Seferi'nin önemi bir kat daha artmıştır. Başkente yapılan görüşmelerin detayları duyuldukça pek çok asker ve general bu sefere katılmak için başvuruda bulunmaya başlamıştır. Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy de bunların arasındadır. Ancak o diğerlerinden farklı olarak düzenlenen bu toplantılara katılma imkânı bulmuş ve sefer hakkında görüşlerini bildirmiştir. Sonrasında ise Asya'nın kayıp hazinelerini, yeni maden yataklarını, zenginliklerini keşfetmek için Hive üzerine düzenlenecek sefere katılmak istediğini dile getirmiştir.¹⁵ Petro yapılan toplantılar sonunda kendisine sunulan raporlardan hoşnut kalmıştır. Ayrıca Sibirya Valisi Prens Matvey Petroviç Gagarin de bölgede bulunan altın yatağını ele geçirmenin çarlığı rahatlatacağını söylemiş, bu amaçla bir seferin düzenlenmesi gerektiğini belirten konuşmalarıyla da Petro'yu etkilemiştir. Böylece Petro Hive Hanlığı üzerine bir sefer yapılmasına karar vermiştir.¹⁶ Bu toplantılar sonucunda seferin üç aşamada gerçekleştirileceği hususunda mutabık kalınmıştır: İlk olarak Hazar Denizi'nin etraflıca incelenmesi ve topografya haritalarının çıkarılması planlanmıştır. Sonrasında incelenen yerlerin ele geçirilerek kalelerin yapılması, böylece bölgenin bir Rus üssü hâline gelmesi amaçlanmıştır. Son olarak Hive Hanlığı üzerine harekete geçilmesi, bölge zenginlikleri tespit edilip ele geçirilerek Hindistan'a giden yollar üzerinde hakimiyet kurulması amaçlanmıştır.¹⁷

Hive'ye yapılacak seferin amacı sadece bölgede bulunan altınları ele geçirmek değildi. Bunun yanında seferin siyasi, ekonomik, askerî, hatta ilmî olmak üzere farklı ve önemli amaçları vardı.¹⁸ Belirlenen amaçlar doğrultusunda yapılacak seferde başarılı olunursa Rusların çok kazançlı olacağı aşikârdı. Sefer hakkında en ufak bir hata istemeyen Petro bu seferin altın yatağının bulunması amacıyla yapıldığını, lakin altın yatağı bulunmazsa bile Hindistan'a doğrudan ulaşacak bir ticaret yolunun bulunması gerektiğini belirtmiştir. Kazan Valisi P. S. Saltıkov ve M. İ. Çirikov'a 1.500 kişiden oluşan eğitimli bir heyet oluşturmaları talimatı verilmiş, ayrıca 5.000

14 "İz Zapiski o Poezdka Knyazy Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo k Vostočnomu Beregu Kaspiyskogo Morya i o Suhoputnoy Ekspeditsii Ego v Hivu", *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 25, 1717, https://web.archive.org/web/20080421154039/http://www.vostlit.info/80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/21-40/25.htm [Erişim Tarihi: 02.01.2018].

15 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 24.

16 Orhan Doğan, "Çarlık Rusya'sının Orta Asya (Türkistan) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge", s. 289.

17 J. Adilov, "Ekspeditsiya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo v Sredniyu Aziyu: İstoriografičeskaya Dinamika", *Ozbekiston Tarihi Jurnalı*, 2014, No 4, s. 48.

18 R. Yu. Počekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniya XVIII-XIX vv.", *Novoye Proşloye*, No 1, UDK 94 (54), 2016, s. 134.

ruble hazırlamaları ve diğer sefer giderlerini karşılamaları emredilmiştir. Bu sefer için sadece Kazan vilayetinde 25.500 ruble civarında para harcadığı düşünülürse yapılan harcamaların boyutu daha kolay anlaşılacaktır.¹⁹

2. Hive Seferi Hazırlıkları

Hive Seferi hususunda yapılan görüşmelerde Petro, düzenlenecek seferin komutanlığına Çerkasskiy'in getirilmesini uygun bulmuştur. Göreve atandığı haberini alan Çerkasskiy, 1714 yılı yaz ve sonbaharını Kazan ve Astrahan'da geçirmiş, Hive seferi için gerekli hazırlıklara buradan başlamıştır. Bölge halkıyla ve Türkmenlerle birtakım görüşmeler yaparak Hive hakkında bilgiler toplamayı amaçlamıştır. 7 Kasım 1714'te içlerinde Ural Kozaklarının da olduğu yaklaşık 1.500 asker ve Strug²⁰ adı verilen 27 yelkenli gemiyle Guryev'e doğru sefere çıkmıştır. Ancak kopan bir fırtınayla 6 gemi devrilmiş, bu yüzden Rus birlikleri tekrar Astrahan'a dönmek zorunda kalmışlardır. Çerkasskiy Astrahan'da geçirdiği kış aylarında, 20 adet daha hızlı ve yeni gemi inşa ettirmiştir.²¹

1715 Ocak ayında meydana gelen bir olay, Bekoviç'in düzenleyeceği ve ölümüyle sonuçlanacak sefer üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. 30.000 Kuban Tatarı bölgede yaşayan yerli Kalmukların yerleşim yerlerini yok etmek için Astrahan'a yaklaşmışlardır. Bu sefer sonunda 3.000 Kalmuk öldürülmüş ve daha fazlası esir edilmiştir. Çerkasskiy Kalmuklara yardım için sefer organize etmiş, ancak Kuban komutanının, Astrahan Valisi'ne çar tarafından yazılmış olan ve Kalmukların görüldükleri yerde öldürülmesi emrini içeren belgeyi göstermesi Kalmukları zor durumda bırakmıştır. Rusların, Kalmuklara ihtiyacı olan yardımı yapmamasından dolayı Kalmuk Hanı Ayuka, Rusların Hive üzerine düzenleyeceği sefere katılma hususunda çekimser kalmıştır.²² Rus tarihçi Poçekayev, Çerkasskiy'in çarın emrini çiğneyemediği için Ayuka'nın yardım isteğine olumsuz cevap vermesine Ayuka'nın hayli sinirlendiğini, bu sebeple Kalmuk hanı Ayuka'nın sadece Hive'ye karşı düzenlenen sefere asker göndermemekle yetinmeyerek, Hive Hanı Şir Gazi'ye Rusların yapmış olduğu tüm hazırlıkları da haber verdiğini söylemiştir.²³ Ayuka'nın Rus seferine katılmayıp, Rus kuvvetlerinin daha az sayıdaki orduyla Hive Hanı Şir Gazi'nin karşısına çıkmalarına sebep olmuştur. Ruslar açısından değerlendirildiğinde burada seferi etkileyen asıl mesele Ayuka Han'ın birlikleriyle sefere katılmamasından çok, Rusların yaptığı tüm hazırlıkları Hive Hanı'na söyleyerek seferin olumsuz sonuçlanmasına sebep olmasıdır. Her ne kadar Ruslar

19 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 24.

20 Rusların XVIII. yüzyıla kadar nehir, göl ve denizlerde yük taşıma amacıyla kullandıkları 20-45 metre uzunluğunda ve 4-10 metre genişliğinde olan gemilerdir.

21 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", *ÖT KONTINENS az Uj-es Jelenkori Egyetemes Történeti Társaság Tudományos Közleményei*, No 2014/1, Elte, Budapest 2016, s. 18.

22 Aqm., s. 18.

23 R. Yu. Poçekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniyah XVIII-XIX vv.", s. 142.

bu seferin asıl sebebini ticarî ve devletlerarası ilişkileri düzenlemek olarak belirtse de bu hiç inandırıcı olmamıştır. Çünkü yapılan hazırlıklara ve oluşturulan askerî kuvvetlere bakıldığı zaman bunun ciddi bir askerî harekât olduğu görülmüştür. Rusların Hive Hanı ve halkına barışçıl amaçlarla geldiklerini iletmeleri, bu harekâtı daha kolay bir şekilde yapacaklarını düşünmelerine neden olmuştur. Ancak Ayuka Han'ın Rusların yaptığı hazırlıkları Hivelilere anlatması sebebiyle Şir Gazi Han tüm hazırlıklarını Rusları durdurmak üzerine yapmıştır. Bu da seferin Ruslar açısından kötü bir şekilde sonuçlanmasının nedeni olarak gösterilebilir.

Çerkasskiy ve emrindekiler yapılan hazırlıklardan sonra, 25 Nisan 1715'te, Astrahan'a doğru yelken açmış ve kolaylıkla Guryev'e ulaşmışlardır. Çerkasskiy burada olduğu dönemde Türkmen konar göçerler tarafından ziyaret edilmiştir. Onlarla altın yatakları bakımından kıymetli olduğu düşünülen Amu Derya'nın eski yatağı hakkında uzun ve detaylı konuşmalar yapmıştır. Çerkasskiy Türkmenlerle yaptığı konuşmalarda edindiği bilgileri Hoca Nefes'ten sağladığı bilgilerle karşılaştırma imkânı bulmuştur. Hoca Nefes'in daha önceden verdiği Krasnovodsk Körfezi'ne ulaşacak 20 verst²⁴ genişliğinde bir kanal kazılmasıyla nehrin orijinal yatağına döneceği bilgisi ile Türkmenlerin verdiği bilgiler teyit edilmiştir.²⁵

Sefer hazırlıklarının yapıldığı dönemde Çerkasskiy boş durmayarak oluşturduğu kuvvetlerle keşif seferlerine çıkmıştır. Rusların Türkistan'a düzenlediği harekâtların hepsinde yapılan keşif seferlerinin ayrı bir önemi vardır. XVIII. yüzyılın başlarında Rusların bölge hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmaması bu tarz seferlerin yapılmasını zarurî hâle getirmiştir. Bu amaçla yapılan seferlerde elde edilen yeni bilgiler, yeni yerler ve karşılaşılan farklı durumlar, bu ve sonrasında yapılacak seferlerde kullanılmak amacıyla kaydedilmek suretiyle raporlandırılmıştır. Çerkasskiy keşif seferlerinin birinde Astrabad körfezine ulaşmış ve orada Kara Boğaz Gölü'nü keşfetmiştir. Mangışlak Yarımadası'ndaki Tyub-Karagansk Körfezi'ne varılmış ve ana güçler Krasnovodsk kıyıları boyunca yerleştirilmiştir. Çerkasskiy, burada bulunduğu esnada Fedorov ve Zvanskiy tarafından idare edilen küçük birlikleri Amu Derya'nın eski yatağını keşfetmek için görevlendirmiştir. Birlikler Tyub-Karagansk boyunca terk edilmiş kervan yollarından 10 günlük bir seyahatle Karaağaç Nehri'ne varmıştır. Büyük bir tepenin arkasında bulunan nehri geçip 2 verst ilerledikten sonra Amu Derya'ya ulaşmışlardır. Uzun, kuru bir vadi boyunca ilerleyip Hazar Denizi'ne giden Amu Derya'nın eski yatağını bulmuşlar ve Krasnovodsk Körfezi'ndeki kampa geri dönmüşlerdir. Fedorov ve Zvanskiy'in yapmış oldukları bu keşif seferinden sonra Çerkasskiy'e verdikleri rapor konar göçerlerin verdiği bilgiler ile karşılaştırılmış ve bilgilerin örtüştüğü görülmüştür.²⁶ Çerkasskiy keşif seferlerine çıkmadığı dönemlerde de pek çok çalışma yapmıştır.

24 Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 verst, 1,0668 km'ye eşittir.

25 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 18.

26 "İzveçeniye iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatskom Arhive, Ob Otpравlenii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazya Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, – v 1714 po 1717 god", *Russko-Turkmenkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 24, https://web.archive.org/web/20080421154035/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/21-40/24.htm [Erişim Tarihi: 13.01.2017].

Bu çalışmalar arasında kara ve nehir yolları, bölge coğrafyasının incelenmesi ve topografya, kale ve çeşitli yapıların inşası gösterilebilir.²⁷

Çerkasskiy 4 Ağustos 1715'te Çar Petro'ya bir mektup yazmıştır. Yazılan bu mektupta Aktam olarak adlandırılan bir bölgeye ulaşıldığı, burada nehrin eski yatağının bulunduğu, buranın Hive'den 4 günlük mesafede olduğu söylenmiştir. Ayrıca bu rapora nehrin Hive'den Aral Gölü'ne bağlantısı olduğu bilgisi de eklenmiştir.²⁸ Çerkasskiy'in amacı çarı sefer hakkında bilgilendirmek, kendisi tarafından çizilen Hazar Denizi'nin doğu kıyılarını gösteren ilk haritayı sunmaktır. Çar Petro, günümüzde Jelgava olarak bilinen Mithau'da bulunduğu ve bu sıralarda İsveç'e karşı savaşan birlikleri kumanda ettiği için konuya yeterince dikkatini verememiş, Çerkasskiy tarafından kendisine anlatılan meselelere fazla ilgi gösterememiştir.²⁹

Petro her ne kadar Çerkasskiy'in söyledikleriyle yeterince ilgilenemese de 14 Şubat 1716 tarihinde ona çarlığın çıkarlarına uygun hareket etmesi için gereken talimatları göndermiştir. Bu talimatlara göre Amu Derya'da kalelerin kurulması, kurulmuş kalelerin sağlamlaştırılması ve bölgede bulunan su yollarının kontrol altına alınması istenmiştir. Hive Hanına Rus himâyesine girmesi teklifinin yapılması ve Kozaklar için yerleşim yerleri oluşturulması hususuna değinilmiştir.³⁰ Petro, olaylar istenildiği gibi geliştiği takdirde Hive Hanından alınan destekle altın yataklarının ve Hindistan'a gidecek yolun bulunmasını istemiştir. Bu amaçla da Hive Hanıyla ilişkilerin iyi tutulması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Buhara Hanlığı ile de temasa geçilmesinin zarurî olduğunu ve onun da çarlığa bağlanması için konuşmaların yapılmasını, bunu kabul etmese bile en azından dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu isteklerin yerine getirilmesi amacıyla bölgeye görevlendirilen Çerkasskiy'e yardım etmesi için donanımlı 4.000 asker görevlendirilmiş ve ayrıca gerekli görülen gemiler emrine verilmiştir. Bunlara ek olarak Amu Derya'da oluşturulacak bir kent için gerekli iskânı sağlayabilmek amacıyla da 2.000 kişiden oluşan bir Kozak grubu gizlice bölgeye gönderilmiştir.³¹ Buradan hareketle denilebilir ki seferin amacı sadece altın bulmak değil, yabancı bölgenin nehirleri, su yolları, yerleşim yerleri hakkında bilgi toplamak, yeni yerleşim yerleri kurarak iskân hareketliliğini sağlamak ve Hindistan'a giden yolu keşfetmek olmuştur.³²

Sefer hazırlıkları deniz subaylarının seçilmesi ve Erketi'den gelen tüccarların Çerkasskiy'in yanına getirilmesiyle devam etmiştir. Ayrıca casus olarak iki genç de bu tüccarlar arasına

27 R. Yu. Poçekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniya XVIII-XIX vv.", s. 134.

28 V. G. Volovnikov (red.), *Poslannik Petra i na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718 - 1725 godah*, Moskva 1986, s. 8.

29 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 19.

30 Walter R. Ratliff, *Pilgrims on the Silk Road: A Muslim-Christian Encounter in Khiva*, Wipf&Stock, Eugene 2010, s. 46.

31 "Ukaz Petra I A. Bekoviçu-Çerkasskomu o Zadaçah Ego Ekspeditsii v Sredniyu Aziyu", *Russko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 5, 14 Fevralya 1716 g., https://web.archive.org/web/20080420055150/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/5.htm [Erişim Tarihi: 18.02.2018].

32 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 24.

katılmıştır.³³ 13 Mayıs 1716'da Çerkasskiy'e çar tarafından yeni talimatlar verilmiştir. Çar Hive ve Buhara'ya karşı barışçı yolların kullanılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Hem Hive hem de Buhara'daki yerli halkın, sıklıkla hanlarını alaşağı etmek amacıyla komplolar düzenledikleri bilgisinden yola çıkarak Rus çıkarlarına göre davranırlarsa hanlara bu tehlikelerden koruma güvencesi verilmesini söylemiştir. Petro Çerkasskiy'e bu taht mücadelelerini işbirliği için fırsat telakki etmeleri tavsiyesinde bulunmuş, ayrıca yerli halktan sözü geçenlere ve hanlara hediyelerin sunulmasını tembihlemiştir.³⁴

Çerkasskiy, Amu Derya'nın orijinal yatağına döndürülmesi için öncelikle Hazar Denizi'nden Türkistan'a genişlemek amacıyla eski nehir ağzında, üs olarak kullanılmak üzere yaklaşık 1.000 kişilik bir kale yapılması gerektiğini düşünmüştür. Çünkü daha önce orada kurulmuş olan eski ve küçük üs yıkılmış, yenisinin yapılması ihtiyacı doğmuştur. Burada amaç, hanların cesaretini kırmak ve bölgedeki durumu kontrol altına almak olmuştur.³⁵ Yine Amu Derya üzerinden bölgeye ulaşma ihtimalinin netleşmesi oldukça önemli hale gelmiştir. Eğer bu gerçekleşirse rotanın detaylı olarak tanımlanması ve daha uygun başka rotaların keşfi gündeme gelmiştir. 14 Şubat 1716'da çar, Teğmen Kojin'i Çerkasskiy'in yanında sefere katılması için bölgeye göndermiş ve ona özel bir görev vermiştir. Buna göre Kojin, bir tüccar kılığında Çerkasskiy ile beraber yola çıkacak, Amu Derya boyunca ilerleyecek, Hindistan istikametine gidebileceği kadar gidecek ve orada bir su rotası bulacaktı. Petro, Teğmen Kojin'e su yolları bittiğinde karadan devam etmesini ve orada gizli bilgiler toplamasını söylemiştir. Başka bir deniz rotası bulunmadığı takdirde aynı şekilde geri dönmelerini ve gittiği yerlerdeki her türlü bilgiyi kaydetmesini, deniz ve kara yollarını haritalandırmasını, yine bulduğu her türden Hindistan emtiası ve baharatları hakkında bilgi edinmesini, devleti ilgilendirebilecek her konuda rapor tutmasını istemiştir. Yine Petro şahsi bir isteğini içeren emrini 31 Martta Teğmen Kojin'e göndererek Babürlerin kontrolü altındaki Doğu Hindistan'da çeşitli büyük kuşları, devekuşu ve türleri ile küçük kuş türleri ve farklı türde hayvanları satın almasını istemiştir. Kojin'e bu hayvanları satın alması için 5.000 ruble, taşıması için de 1.000 ruble ödenek tahsis edilmiştir. Petro'nun emirleri hem Çerkasskiy'e hem de Kojin'e ulaşmıştır. Bu esnada Hive üzerine yapılan seferin tüm ayrıntıları başkentte senatoya anlatılmıştır. Senato bilgilendirme toplantılarından sonra Çerkasskiy'e çeşitli tavsiyeler içeren mektuplar gönderilmiştir. Örneğin Çerkasskiy'e Hive ve Buhara Hanlarının unvanlarının doğru ifade edilmesi, Büyük Babür'ün unvanının doğru bilinmesi gerektiği söylenmiştir.³⁶

23 Nisan ve 8 Mayıs tarihlerinde Çerkasskiy, kendisine güvenli seyahat imkânı tanıyacak belgeler ile unvan ve resmi hitapların bulunduğu bilgileri almıştır. 17 Mart 1716'da çar, Buhara Hanına bir mektup yazmış ve tüccar Kojin'in oğlunu Buhara'dan Hindistan'a geçmesi için gönderdiğini söylemiştir. Ayrıca Buhara topraklarına serbest ve güvenli bir şekilde geçmesini sağlamalarını ve ihtiyaç duyulduğunda onlara yardım edilmesi gerektiğini belirtmiştir. 18

33 "Ukaz Petra I A. Bekoviçu-Çerkasskomu o Zadaçah Ego Ekspeditsii v Sredniyu Aziyu", No 5, 14 Fevralya 1716 r.

34 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 20.

35 Agm., s. 21.

36 Agm., s. 21-22.

Mayısta çar bu kez İran Şahına Kojin'in seferi hakkında bilgi veren bir mektup yollamıştır. Hint yöneticilerden de özel bir rica olarak Kojin'e onunla birlikte gönderdiği emtiayı orada satmasına ve serbestçe vergi vermeden yerel ürünlerden satın almasına izin vermesini istemiştir.³⁷ Petro'nun yaptıklarına bakılarak düzenlenecek olan Hive Seferi'nde devletlerarası dengeyi gözettiği söylenebilir. Ayrıca Petro'nun bölge devletlerine mektuplar ve elçiler göndererek sefer hakkında bilgi vermesi, onlardan yardım istemesi stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Bu suretle işler istenildiği gibi giderse hiçbir bilgi sahibi olunmayan Hive hakkında diğer devletlerden bilgiler alınacak ve bölgenin işgal edilmesinde bu bilgilerden faydalanılacaktı. Ayrıca bölgenin olası bir işgaline karşılık gelecek tepkilerin de önü kesilecekti.

3. Hive Seferi

Rusların civar devletlere yolladığı mektuplarda ticaretten bahsedilmesine ve Çerkasskiy önderliğinde oluşturulan heyetin barışçıl olduğunun belirtilmesine rağmen heyette deniz subaylarının yer aldığını belirtmiştik. Buna ek olarak Çerkasskiy istenmeyen bir durumun gerçekleşebilme ihtimaline karşı çardan askerî emirler verebilme yetkisini de almıştır. Bu durum Rusların barışçıl amaçlarla bölgeye hareket ettikleri görüşüne ters düşmektedir. Çünkü 1716 yılının yaz aylarına gelindiğinde, elçilik heyeti olarak belirtilenlerin sayısı, Kozaklar da dahil edildiğinde 6.100'dür. Bu sayının ihtiyaçlarının giderilmesi ve her ihtimale karşı hazır tutulması için başkentte türlü hazırlıklar yaptırılmış; Kazan, Nijniy Novgorod ve Astrahan'a emirler verilerek heyetin her türlü mühimmat, üniforma, sarf malzemeleri ve malî ihtiyaçlarının giderilmesi istenmiştir.³⁸ Ayrıca seferin o ana kadar yaklaşık maliyetinin 220 bin rubleye ulaştığını ve hazinenin neredeyse boş olduğu böylesi bir dönemde bu harcamanın oldukça yüksek olduğunu belirtmeliyiz. Bu durum Petro'nun Hive Seferi'ne ve Hindistan'a ulaşmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.³⁹

Eylül 1716'da Hazar Denizi'nin doğu kıyısına doğru sefer başlamıştır.⁴⁰ Keşif gezisinin bu deniz bölümü sırasında Çerkasskiy, Hazar Denizi'nin doğu kıyısında Tyub-Karagansk, Aleksandrbay ve Krasnovodsk adında üç kale kurduştur.⁴¹ Petro yayılma ve işgal planları çerçevesinde kale

37 Agm., s. 22-23.

38 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 25.

39 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 23.

40 Her biri 1.200 kişiden oluşan alaylardan 3 tane olmak üzere toplamda 3.600 asker, 1.500 Yayı, 500 Grebensk Kozak birlikleri, 595 Tatar ve İsveç süvarilerinden oluşan bir orduyla yola çıkmıştır. Ayrıca orduda 43 tane de topçu bulunmaktadır. Grubun içerisinde mühendisler, mimarlar, zanaatkarlar, tüccarlar, rahipler, çevirmenler, doktorlar ve çeşitli meslek erbapları, bazı toplu liderleri ve Astrahan soylularından oluşan 110 kişi de vardı. Böylece sefere gönderilenlerin sayısı 6.400 civarına tekabül etmekteydi. Bk. "İzveçeniye iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatском Arhive, Ob Otrpravlenii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazya Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, – v 1714 po 1717 god", No 24. Akdes Nimet Kurat, 1717 yılında yapılan seferde Rus kuvvetlerinin sayısının 3.650 askerden ibaret olduğunu söylemiş, Hive üzerine yapılan seferin başarısızlıkla sonuçlandığını eklemiştir. Sefer hakkında başka bilgilere eserde yer verilmemiştir. Bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 263.

41 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 25.

inşalarına önem verdiği için bu kalelerin kurulmasıyla yetinmemiş, 1714-1720 yılları arasında Omsk, Jelezinsk, Yamışevsk, Semipalatinsk, Ubinsk ve Ustkamenogorsk kalelerini yaptırmıştır. İşte bu kalelerin kurulmasıyla İrtiş hattı oluşturulmuş ve sonraki dönemlerde yapılan Orenburg hattıyla beraber bu hat Türkistan'ın kuzeyden ve batıdan muhasarasında ve işgal edilmesinde Rusların seferlerinin başlangıç noktalarını teşkil etmiştir.⁴²

9 Ekimde Çerkasskiy'in emriyle gemiler Tyub-Karagansk Körfezi olarak bilinen yerde demirlenmiştir. Orada Hoca Nefes ve yanındaki küçük bir grupla buluşulmuştur. Çerkasskiy'in başına buyruk hareket etmesi ve kurulan kalelerin konumlarının tartışmaya açık olması sebebiyle Teğmen Kojin ile aralarındaki gerilim artmıştır. Kojin bölgenin bir yerleşim yeri olarak uygun olmadığını, bölgede ne orman ne kara ne de temiz su kaynakları bulunduğunu, hatta bunların aksine yalnızca çöl olduğunu söyleyerek buraya yerleşilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca mevcut suların da tuzlu ve içilemez hâlde olduğunu belirtmiştir. Kojin bu nedenle birlik içinde hastalıkların yayılmasından ve ölümlerin yaşanabileceğinden endişe etmiştir. Ancak Çerkasskiy kendi fikrinde ısrar ederek Hive'ye ulaşan eski yolun buradan geçtiğini ve bu bölgede kalınacağını söylemiştir.⁴³

Çerkasskiy bölgedeyken kendisini ziyarete gelen Türkmenlerle sohbet etmiş ve onlarla dostane ilişkiler kurmuştur. Burada bulunan Türkmenlerin Çerkasskiy ve Rus kuvvetlerine zorluk çıkarmaması Rusların sefer hazırlıklarını kolaylaştırmıştır. Çerkasskiy'in 18 Kasım 1716 tarihinde Petro'ya yazdığı raporda bulunduğu yerdeki Türkmen kabilelerinin Rusların çıkarları için savaşacaklarına söz verdikleri belirtilmiştir.⁴⁴ Türkmenlerle olan bu barışçıl görüşmelerin hanlıklarla da olmasını isteyen Çerkasskiy, Hive ve Buhara Hanlarına hediyeler göndermiştir. Ayrıca İvan Voronin'i Hive Hanı Şir Gazi'ye, Aleksey Sivyatov'u Hive'nin önde gelenlerinden ve hanın akrabası olan Kolumbay'a, yine Davidov'u Buhara Hanlığı'na elçi olarak göndermiştir. Davidov'un Buhara Hanlığı'na gönderiliş şekli sebebiyle Kojin ve Çerkasskiy arasında zaten kötü olan ilişkiler iyice gerilmiştir. Çerkasskiy, Kojin'den Davidov'u Astrabad'dan deniz yoluyla Buhara'ya göndermesini istemesine rağmen Kojin onu İran üzerinden göndermiştir. Ancak Davidov Buhara'ya ulaşamamış ve 10 Kasım'da geri dönmüştür. İran yetkililerinin yerel isyanlar nedeniyle bölgeye geçmesine izin vermediklerini rapor etmiştir. Çerkasskiy Davidov'a inanmamış, gizlice Zamanov'u Astrabad'a yollayarak durumu gözlemlemesini istemiştir.⁴⁵

Bir süre Astrabad'da bulunan Zamanov, 1717 Şubatında Astrahan'a dönmüş ve İran yetkililerinin Davidov'a herhangi bir engel çıkarmadığını rapor etmiştir. Çerkasskiy, bunun sadece Buhara seyahatine gitme konusunda tereddütleri olan Kojin'in bir yanıltması olduğunu tahmin etmiştir. Çerkasskiy ve Kojin bu konuda etraflıca görüşmüşler, sefere liderlik eden

42 Fatih Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenasari*, İlgü Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 51.

43 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 23.

44 "İz Doneseniya A. Bekoviça-Çerkasskogo Petru i o Hode Ekspeditsii i Drujestvennom Otnoşenii Turkmen", *Russko-Turkmenkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 7, 18 Noyabrya 1716 g., https://web.archive.org/web/20080421152246/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/7.htm [Erişim Tarihi: 04.02.2018].

45 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 24.

Çerkasskiy herhangi bir gecikme olmadan emirlerinin yerine getirilmesini istemiştir. Ancak Kojin söylenenleri yapmamış ve Çar Petro ile Menşikov'u bu seferin anlamsızlığına ikna etmek için Petersburg'a doğru yola çıkmıştır. Aynı zamanda Çerkasskiy Kojin'le gerçekleşen tartışmaları hakkında Petersburg'a "Kojin bir insan gibi değil bir canavar gibi davranıyor" gibi ifadelerle başlayan raporlar göndermiştir. Ayrıca Çerkasskiy Kojin'in tüccarlarının yanıltıcı bilgiler getirdiğini düşünmüştür. Kojin, Kalmuk Hanı Ayuka tarafından kendisine yazılan mektubu dikkate almış Buharalılar, Kazakların, Karakalpakların ve Hivelilerin Çerkasskiy'in güçlerine karşı birlik kurarak savaşa gireceklerini düşünmüştür. Fakat Çerkasskiy bunların hiçbirine itibar etmemiştir.⁴⁶

1717 Martında Şir Gazi, Çerkasskiy'in gönderdiği habercileri huzuruna kabul etmiştir. Yapılan görüşmelerden sonra geriye dönen Voronin'in ifadesine göre Hiveliler Rusların onlara saldıracığından ve bir hile ile Hive'yi ele geçirmek istediklerinden kuşkuluyorlardı. Çerkasskiy Şir Gazi'nin Rusların gücünü fark edeceğini düşündüğü için Astrahan'daki birliklerini toplayarak Tatar, Ermeni, Hiveli, Buharalı ve Rus tüccarları bir araya getirmiştir. O esnada merkez birliklerinin sayısı azalmış ve tıpkı Kojin'in öngördüğü gibi Yeni Kale'de salgın hastalık başlamıştır. 500'den fazla insan 1717'nin Mayıs ayında Tyub-Karagansk'ta ölmüştür.⁴⁷

Çerkasskiy, Hive Hanı Şir Gazi'nin baskısı altında olan Türkmenlerin kendi birliklerine katılacaklarını ümit etmiş, ancak bu durum istediği gibi gerçekleşmemiştir. Çerkasskiy bahar aylarını, çoğunluğu Yayık, Grebensk Kozaklarından oluşan ve hareket kabiliyeti yüksek askerlerle geçirmiştir. Bu birlikler Guryev'e doğru bozkır boyunca harekete geçmiş, ancak kamp kurdukları yerde Karakalpak kabilelerinin saldırısına uğramışlardır. Karakalpaklar 60 Kozak'ı esir etmiş ve hayvanların bir kısmını yağmalamışlardır.⁴⁸ Çerkasskiy Haziranda deniz yoluyla bölgeye varmış, 20 Kabardey'den oluşan özel korumalarını ve iki kardeşini yanında götürmüştür. Ayrıca eşi Maria Borisovna (Golitsina) ve üç çocuğunu da seferin bu aşamasında yanına almıştır. Guryev'e seyahat sırasında fırtına çıkmış ve birliklerden bir kısmı kıyıya çıkarak hayatta kalabilmiştir. Çerkasskiy'in ailesini taşıyan gemi Volga Nehri ağzında, Astrahan'ın aşağısında parçalanmış, karısı ve iki kızı ölmüştür. Sadece en küçük oğlu ve hizmetçisi hayatta kalabilmiştir. Bu olay sonrası Çerkasskiy ümitsizliğe düşmüş, ancak yine de sefer hazırlıklarına devam etmiştir.⁴⁹

Çerkasskiy Haziran ayında Tyub-Karagansk kalesini desteklemek için 100 kişilik bir birlik göndermiş ve kendisi de Hive'ye doğru Krasnovodsk boyunca ilerlemiştir. Geleneksel kervan rotasını takip etmekten kaçınmış, onun yerine Emba Irmağı'nın kıvrımlı yollarını kullanmıştır. Bu esnada seyahati sürdürmek iyice zorlaşmıştır. Çünkü yolda atların çoğu kaybedilmiş ve iaşe

46 Agm., s. 24-25.

47 Agm., s. 25-26.

48 "Iz vlceniy iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatskom Arhive, Ob Otravlennii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazya Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, – v 1714 po 1717 god", No 24.

49 "Iz Zapiski o Poedzkah Knyazya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo k Vostoçnomu Beregu Kaspiyskogo Morya i o Suhoputnoy Ekspeditsii Ego v Hivu", No 25, 1717.

imkânları kısıtlı hâle gelmiştir.⁵⁰ 1717 yılının Temmuz ayında, Guryev kasabasından geçerek 2.500 adamıyla Hive'ye varmak için yola devam etmiştir. Onların arkasından bölgeye 200 kadar Rus, Tatar ve Buharalı tüccar giriş yapmıştır. Bunun yanı sıra Çerkasskiy güvenilir adamı olan ve sonraları Rusların Kazakistan ve Türkistan siyasetinde önemli rol oynayan Aleksey Tevkelev'i İran, Çin ve Hindistan'a istihbarat faaliyetleri için göndermiştir.⁵¹

Çerkasskiy ve emrindekiler Aral Gölü'ne yaklaşmış ve kıyı boyunca uzun bir yol takip etmişlerdir. Bu esnada yanlarında bulunan Türkmen rehberler kaçmış, birlikler kervan yolunu takip etmek zorunda kalmıştır.⁵² Savaş öncesinde veyahut savaşta birliklerin kabiliyetini arttırabilecek tüm unsurların uygulanması askerî lojistiğin gerekleridir. Rusların Hive Seferi'ne çıktıkları yıllarda da bundan mahrum olduğu görülmüştür. Bir savaşın seyrini değiştirebilecek en önemli şeyden yoksun olunması, Rusların bölgeye ulaşmalarında türlü zorluklar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Henüz sıcak bir temas bile yaşanmamışken kayıpların verilmesi birlikler arasında moral bozukluğuna yol açmıştır. Bu yüzden yolculuğun bu kısmı hem Çerkasskiy hem de emrinde bulunan askerler için çok kötü geçmiş, iklim şartlarının etkisi, erzak sorunu ve güzergâh bilgisinin yetersizliğinden dolayı yolculuğa kayıplar verilerek devam edilmiştir.⁵³

1717 Ağustosunda Rus birlikleri Amu Derya'ya ulaşmıştır. Hive'ye 100-150 km'lik bir mesafeye kadar yaklaşmış, Çerkasskiy askerî bir karşılaşma olmamasına çalışmıştır. Kireytov'un kumandası altında 100 kişilik bir Kozak birliğini, barışçıl niyetlerle bölgeye geldiğini anlatan bir mektupla Hive Hanına göndermiştir. Kireytov'un habercileri Amu Derya'nın kolu olan Akkul Nehri'nde konuşlanmış birliklere ulaşmıştır. Bu esnada Şir Gazi'nin habercileri de bölgeye gelmiştir. Habercilerle görüşen Çerkasskiy onlara barışçıl niyetlerle geldiklerini söylemiş, Ruslar Hive birlikleriyle karşılaşana kadar ilerlemiştir. Aybugir Nehri'nde yolları Hiveliler tarafından kesilmiş, Rus birlikleri, gölün oluşturduğu doğal bariyer ve Hive birliklerinin arasında kalmıştır. Ruslar, Hivelilerin saldırılarına gün boyunca karşılık vermeye çalışmışlardır. Gün sonunda Hive birlikleri geri çekilmiş, fakat ertesi gün tekrar çatışmalar başlamıştır. Derin siperler kazan Ruslar, kamp çevresinde güvenlik önlemleri almışlardır. 24.000⁵⁴ kişilik Hive kuvvetlerinin sayısı Rus kuvvetlerinden fazla olmasına rağmen Hiveliler bu saldırılarda büyük kayıplar vermişlerdir.⁵⁵ Üç gün süren bu kuşatma operasyonunda Rusların kuvvetle karşı koyması sadece kuşatmada bulunan askerleri değil hanlık halkını da tedirgin etmeye başlamıştır. Hive Hanı hem Rus

50 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 26.

51 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 25.

52 "İz vleçeniye iz Dela, Naydenno go v Moskovskom Senatском Arhive, Ob Otravlenii Leyb-Gvardii Preobrazjenskogo Polka Kapitana Knyazy Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, - v 1714 po 1717 god", No 24.

53 "İz Zapiski o Poezdkah Knyazy Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo k Vostočnomu Beregu Kaspiyskogo Morya i o Suhoputnoy Ekspeditsii Ego v Hivu", No 25, 1717.

54 Burnaşev bu sayının Kırgız Kazaklarından, Türkmenlerden ve Özbeklerden oluştuğunu söylemektedir. Bk. T. Burnaşev, "Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 i Obratno v 1795 godu", s. 105.

55 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 27.

direnişini kırmak hem de Hive halkının hoşnutsuzluğunu gidermek için haznedar Dosımbay'ın önerisiyle Rusları durdurmayı amaçlamıştır.⁵⁶

Şir Gazi Han bu durumda Çerkasskiy ile görüşme talep etmiştir. Hivelilerin çemberinde ateş altında kalan Çerkasskiy de bu durumda daha fazla dayanamayacağını bildiği için Şir Gazi Han'ın görüşme teklifini kabul etmiştir⁵⁷. Elçi Hoca İşim, Çerkasskiy'e hanın bilgisi olmadan Hivelilerin Ruslara saldırdığını ve hanın buna çok üzüldüğünü söylemiştir.⁵⁸ Çerkasskiy de karşılık olarak kendi habercisi Tatar Altın Useynov'u Han'a göndermiş, kendisinin çar tarafından yollandığını, ordunun temsilcisi olmadığını bildirmiştir. Bu esnada Hiveliler yeni bir saldırı yapmışlar, ama tekrar püskürtülmüşlerdir. Şir Gazi Han bu saldırıların sebebini öğrenmek için kendisine elçi gönderen Çerkasskiy'e, birliklerine gölden uzaklaşmaları emrini vererek ve Ruslara saldırıda bulunan komutanlarını cezalandırarak karşılık vermiştir. Kolumbay ve Hoca Nazar'ı da Çerkasskiy'e göndererek görüşmeye hazır olduğunu söylemiştir.⁵⁹ Ertesi gün, 22 Ağustos, Çerkasskiy ve Şir Gazi Han yüz yüze görüşmüşler, Çerkasskiy görüşmeye iki erkek kardeşi, Prens Mikail Zamanov, diğer komutanlar, 250 İsveç süvarisi, 200 Yayık Kozak'ı, 50 Grabensk Kozak'ı olmak üzere toplamda 500 kişi götürmüştür. Ayrıca yanında şeker, gümüş gibi hediyeler de bulundurmuş, Frankenberg ve Grigoriy Palçikov'u geride kalan birliklerin komutanı olarak bırakmıştır.⁶⁰

Yapılan görüşmeler sonucunda Şir Gazi Han, Hazar Denizi kıyısındaki Rus kalesi inşasından ve Rusların Hive'yi çevrelemeye çalışmasından rahatsız olduğunu, fakat çarın bütün şartlarını kabul ettiğini söylemiştir.⁶¹ Ayrıca Çerkasskiy'i de Hive'ye davet etmiştir. Hiveliler ve Ruslar birlikte seyahat ederek Hive'den iki gün mesafede, Porsugan Nehri'nde kamp kurmuşlardır. Çerkasskiy'i görüşmeye çağıran Şir Gazi Han ona tek bir kasabada onlara yetecek kadar yiyeceğin olmadığını, bu yüzden beş farklı kasabada ikamet etmeleri gerektiğini söylemiştir. Çerkasskiy, Şir Gazi Han'ın teklifini kabul etmiş ve Zvanskiy'i Frankenberg'e göndererek emrindeki kuvvetleri beşe bölmelerini

56 D. V. Vasilyev, "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", s. 25.

57 "Doneseniye Kazanskogo Gubernatora P. S. Saltikova Prezidentu Admiralteystv-Kollegii o Zahvate i Kazni Hivinskim Hanom A. Bekoviça-Çerkasskogo", *Rusko-Turkmenkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 13, 25 Oktyabrya 1717 r., https://web.archive.org/web/20080421152150/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/13.htm [Erişim Tarihi: 23.01.2018]. Muhakkak ki Rus yöneticileri seferin çıkış noktasını Hivelilerle ve diğer devletlerle ticarî ilişkiler kurmak ve devletlerarası ilişkileri düzenlemek olarak belirtmişlerdi. Ancak bunun farklı çıkarlar güden bir askerî sefer olduğu açıktır. İşte bu kısımda söyleyebiliriz ki Çerkasskiy'in Hivelilerle meydana gelen çatışmaları bitirmek istemesinin sebebi, yolculuk boyunca askerî lojistikten yoksun olduklarını tecrübe etmesi ve yaşanan kayıplardan ötürü bu seferin başarıya ulaşamayacağını düşünmesidir. Bu amaçla daha fazla kayıp vermeden barış ve ticarî amaçlarla bölgeye geldikleri yalanına sığınarak Şir Gazi Han ile görüşmeyi kabul etmiştir.

58 Bu kısımda Şir Gazi Han'ın da kendine bir strateji geliştirdiğini belirtmeliyiz. Şir Gazi Han'ın 24.000 kişiden müteşekkil bir ordunun yaptığı saldırıdan habersiz olması inanılacak bir şey değildir. Çerkasskiy'in seferin asıl amacını gizleyerek ticarî amaçları ortaya sürmesine Şir Gazi Han yapılan saldırıdan haberi olmadığını söyleyerek karşılık vermiştir.

59 "İzvlçeniye iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatskom Arhive, Ob Otpavlennii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazya Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, – v 1714 po 1717 god", No 24.

60 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 28.

61 Walter R. Ratliff, *Pilgrims on the Silk Road: A Muslim-Christian Encounter in Khiva*, s. 47.

istemmiştir. Frankenberg önce bu karara inanmamış, ardından Çerkasskiy'in huzuruna çıkmış ve kararı ondan duymuştur. Frankenberg itiraz etmesine rağmen verilen emirlere uymuştur. Hiveliler Rus birliklerinin birbirlerinden ayrılmasını beklemişler ve birlikler ayrıldıktan sonra fırsattan istifade ederek saldırıya geçmişlerdir.⁶² Rus askerlerinin çoğu öldürülmüş, geriye kalanlar ise esir edilmiştir. Palçikov, Frankenberg, Zvanskiy ve Ekonomov idam edilmiştir.⁶³ Çerkasskiy, Zamanov ve diğer komutanların başı hanın gözleri önünde kesilmiş, Şir Gazi Han'ın emriyle kafalarının içine saman doldurularak sergilenmiştir.⁶⁴

Olayın aktarılışının başka bir versiyonuna göre Çerkasskiy esir edilmiş ve birliklerin ayrılması için emir vermesi konusunda zorlanmıştır. Emir verildikten sonra birlikler birbirinden ayrılmış, daha sonra Hiveliler tarafından katledilmişlerdir. Çerkasskiy hâlen canlıyken derisi yüzülmüş, Zamanov öldürülmüş, Çerkasskiy'in başı Hive sokaklarında gezdirilmiş, daha sonra da Buhara Hanlığı'na gönderilmiştir. Yine olayın başka bir versiyonunda Çerkasskiy'in başı Porsugan Nehri yakınındaki Porso kasabasında kesilmiş, bir söylentiye göre de Çerkasskiy kendi hayatını kurtarmak için birliklerini feda etmiştir ve hayatının geri kalan kısmını Hive Hanının sarayında konforlu bir şekilde geçirmiştir.⁶⁵

4. Hive Seferi'nin Sonuçları

Kuşkusuz Çerkasskiy'in düzenlemiş olduğu seferin sonuçları, Ruslar için çok önemli olmuştur. Bu yüzden bu konu Çerkasskiy'in çağdaşları, diğer devlet adamları ve askerî tarihçiler tarafından da birçok kez incelenmiştir. Araştırmacılar Çerkasskiy'in seferde başarısız olmasının ve öldürülüş şeklinin, Rusları Hive'yi almak konusunda daha da hırslandırdığı düşüncesinde birleşmişlerdir. Çünkü Çerkasskiy her şeye rağmen hedefine çok küçük araçlarla ulaşabilmiş, fakat büyük hatasından dolayı birliğiyle beraber ele geçirilmiş ve öldürülmüştür. Ruslar Çerkasskiy'in hile ile ele geçirilmiş olmasına rağmen çok cesaretli olmadığını ve Şir Gazi'nin kendisine teklif ettiği yerlere küçük gruplar hâlinde yerleştiği için yok edildiklerini kabul etmişlerdir.⁶⁶ Trajik bir sonla

62 "İzveleçeniye iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatskom Arhive, Ob Otravlenii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazy Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, - v 1714 po 1717 god", No 24.

63 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 29.

64 "Doneseniye Kazanskogo Gubernatora P. S. Saltikova Prezidentu Admiralteystv-Kollegii o Zahvate i Kazni Hivinskim Hanom A. Bekoviça-Çerkasskogo", No 13, 25 Otktyabrya 1717 r.

65 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 29. Tüm bu versiyonlar Rus tarihçileri arasında yaygın olan görüşlerdir. Poçekayev çalışmasında Hiveli tarihçi Munis'in yazdıklarını ise şu şekilde anlatmıştır. "Tavuk yılında Devlet Girey (A. Bekoviç-Çerkasskiy) ve Vali Andrey Horezm'i işgal etmek için altın ve gümüş madenlerinin olduğu Şeyh-Celil-Tagi Dağları'na 30 bin asker ile geldiklerinde, Aral sınırlarında durmuşlardı. Kongrat Kul Muhammad-Atalık ve Nayman Emir-Avaz-İnak askerleri ile birlikte koruma için han tarafından atanmışlardı. Devlet Girey ile barış yaparak ikram bahanesiyle düşmanları cehennem ateşine göndermişlerdi." Poçekayev'e göre Hiveliler Ruslardan nefret ediyorlardı. Bu yüzden Rus askerlerinin nasıl ve hangi şartlarda öldürüldüğü onlar için bir anlam ifade etmiyordu. Yine Poçekayev, Munis'in Çerkasskiy kuvvetlerini 30 bin olarak belirtmesini de yapılan olayın bir kahramanlık olarak lanse edilmesine yardım ettiğini söylemektedir. Bk. R. Yu. Poçekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniyah XVIII-XIX vv.", s. 141.

66 R. Yu. Poçekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniyah XVIII-XIX vv.", s. 136.

biten bu sefer, halk arasında da büyük yankı uyandırmış ve Hivelilerin Ruslar tarafından nefretle hatırlanmasına neden olmuştur. Çerkasskiy'in seferdeki başarısızlığı Rus halkının hafızasından çıkmamış ve günümüze kadar gelen "Bekoviç gibi kaybetmek" deyimini söz varlıklarına kazandırmıştır.⁶⁷

Versiyonların hepsinin birbirinden farklı olması, sefere katılanların anlattıklarıyla sonradan ortaya çıkan başka bilgilerin örtüşmemesi ve daha çok kulaktan duyma aktarmalara dayanmasından dolayı, bu olay Ruslar arasında "geleneksel bir komplo teorisi"ne dönüşmüştür. Diğer yandan Şir Gazi Han zaferiyle övünmüş, ancak Buharalılar Bekoviç'in başını kendilerine hediye olarak gönderen Şir Gazi'nin hediyesini kabul etmemiştir. Hive ile olan ilişkilerinde daha dikkatli davranmaya başlamışlar, 40 Rus subayının halkın önünde idamını durdurmuşlardır. Hive Hamı Şir Gazi, içlerinde Çerkasskiy'in kardeşlerinin de bulunduğu bazı esirlerin Rusya'ya dönmesine izin vermiştir. Ayrıca sefere katılan bazı askerler çeşitli yollarla kaçarak 1717 Ekiminde Kazan kalesine ulaşmışlar, seferin felakete biten sonuçları hakkında buradaki yetkilileri bilgilendirmişlerdir.⁶⁸ Rus kuvvetleri başarısız olan bu seferden sonra bölgede duramamış ve Hivelilerin akınları altında bulunan kaleleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Dönüş sırasında da Hazar Denizi'nde fırtınaya tutulmuşlar ve kayıplar yaşamışlardır.⁶⁹

Bu seferin en önemli sonucu, bölgenin kısmen de olsa keşfi ve Hazar Denizi'nin doğu kıyılarının haritalandırılması olmuştur. Çerkasskiy ve Teğmen Kojin tarafından sağlanan bilgiler, Von Berden ve Samanov'un "General Flat Picture of the Caspian Sea" isimli el yazma haritanın 1717 yılında çizilmesini sağlamıştır. Çar Petro, Paris'ten Guillaume Delisle isimli bir bilim adamını görevlendirmiş, harita Fransızca olarak 1720 yılında Amsterdam'da basılmıştır. Petro Hive Seferi felakete sonuçlanınca yeni hazırlıklara başlamış, ancak başka bir seferi düzenleyebilecek kaynaktan mahrum olduğu için bölgeye ait planlarını ertelemek zorunda kalmıştır.⁷⁰ Petro, Hazar Denizi'nin doğusuyla ilgili hedeflerini ertelemesine rağmen şansını Hazar'ın batısında, yani İran topraklarında denemiştir. Ticaret antlaşması yapmak, İran ordusunun durumunu araştırmak, kapsamlı bir harita yapmak ve bölge zenginliklerini tespit etmek amacıyla Yarbay Artemiya Volinskiy'i İran'a göndermiştir.⁷¹

Hive Hamı Şir Gazi'nin Çerkasskiy ve askerlerini öldürdükten sonra takındığı tutumu da ayrıca belirtmek gerekir. Şir Gazi, Çerkasskiy ve askerlerini öldürdüğü için Ruslar tarafından gelecek bir saldırıdan korkmuştur. Bu yüzden Rusya ile barışçıl ilişkiler kurmaya çalışmış, geçmiş olaylar karşısında üzüntüsünü belirten ve dostça ilişkiler kurma niyetini içeren mektubunu Petro'ya yollamıştır. Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nün arşivinde bulunan bu mektupta Petro'nun elçisi olan Florio Benevini'nin Buhara'ya giderken topraklarından geçmesini

67 J. Adilov, "Ekspeditsiya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo v Sredniyu Aziyu: İstoriografiçeskaya Dinamika", s. 49.

68 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 29-30.

69 Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 89.

70 Michal Wanner, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", s. 31.

71 Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, s. 32.

istemmiş ve onu Astrahan'a kadar koruma sözü vererek Rusya'nın gazabını hafifletme yoluna gitmiştir.⁷²

Sonuç

Petro'nun, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti ve İsveç ile giriştiği mücadelelere maddi kaynak bulmak amacıyla Asya'nın altın kaynaklarını bulma arzusu, Hindistan'a doğrudan gidilebilecek ticaret yoluna sahip olma isteği ve Türkistan hanlıklarının Rus tabiiyetine girmelerini sağlamak istemesi, Hive'ye düzenlenecek sefere onay vermesine neden olmuştur. Ruslar açısından bakıldığında seferin başarısızlığına sebep olan pek çok unsur vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Rus birliklerinin askerî lojistik organizasyonundan mahrum olmaları; diğeri, Çerkasskiy'in kale inşası için belirlediği yerlerin uygun olmaması ve buna bağlı olarak askerî birlikler arasında çıkan salgın hastalıklar; son olarak ise göreve atanan Çerkasskiy'in sefer devam ederken ailesini kaybetmesi gösterilebilir. Seferin temel hedefinin ticarî ilişkiler kurmak olarak belirlenmesine rağmen harekâtın askerî özellik taşıması, Rusların bölgeyi, bölge unsurlarını ve halklarını yeterince tanımamaları, Türkistan hanlıklarını hafife almaları ile Asya'nın tarihsel birikimine yeterince vakıf olmamaları seferin başarısız olmasının diğer nedenleridir.

Sonuç olarak Çarlık Rusya'yı Türkistan'da siyaseten etkin kılmak için yapılan ilk girişim felakete sonuçlanmıştır. Çerkasskiy'in inşa ettiği kaleler terk edilmek zorunda kalmış ve Türkler tarafından tekrar ele geçirilmiştir. Çarlık Rusya ve Türkistan arasındaki sınır uzun süre bozulmamıştır. Bölgedeki Rus nüfuzu zayıflamış ve Rusların sınır boylarına hücumları eskiye nazaran azalmıştır. Bölgede Hiveliler tarafından durdurulan Ruslar bu yenilgiyi unutamamışlar ve 1839 yılında Perovskiy'in düzenlediği Hive Seferi'ne kadar bölgeye sefer düzenleyememişlerdir. Perovskiy'in düzenlediği sefer de başarısız olunca Çerkasskiy'in seferinden tam 156 yıl sonra, 1873 yılında, Kaufman tarafından yönetilen yeni bir seferle bölge Ruslar tarafından işgal edilmeye başlanmıştır.

72 R. Yu. Poçekayev, "Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Russko-Hivinskih Otnoşeniyah XVIII-XIX vv.," s. 140.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- “İz Zapiski o Poezdka Knyazyza Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo k Vostočnomu Beregu Kaspiyskogo Morya i o Suhoputnoy Ekspeditsii Ego v Hivu”, *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XVX vv.*, No 25, 1717, https://web.archive.org/web/20080421154039/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/21-40/25.htm [Erişim Tarihi: 02.01.2018].
- “İzveçeniye iz Dela, Naydannogo v Moskovskom Senatском Arhive, Ob Otpravlenii Leyb-Gvardii Preobrajenskogo Polka Kapitana Knyazyza Bekoviça-Çerkasskogo na Kaspiyskoye More i v Hivu, – v 1714 po 1717 god”, *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 24, https://web.archive.org/web/20080421154035/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/21-40/24.htm [Erişim Tarihi: 13.01.2017].
- “Doneseniye Kazanskogo Gubernatora P. S. Saltikova Prezidentu Admiralteystv-Kollegii o Zahvate i Kazni Hivinskim Hanom A. Bekoviça-Çerkasskogo”, *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 13, 25 Oktyabrya 1717 r., https://web.archive.org/web/20080421152150/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/13.htm [Erişim Tarihi: 23.01.2018].
- “İz Doneseniya A. Bekoviça-Çerkasskogo Petru i o Hode Ekspeditsii i Drujestvennom Otnoşenii Turkmen”, *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 7, 18 Noyabrya 1716 g., https://web.archive.org/web/20080421152246/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/7.htm [Erişim Tarihi: 04.02.2018].
- “Ukaz Petra I A. Bekoviçu-Çerkasskomu o Zadaçah Ego Ekspeditsii v Sredniyu Aziyu”, *Rusko-Turkmenskiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.*, No 5, 14 Fevralya 1716 g., https://web.archive.org/web/20080420055150/http://www.vostlit.info:80/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/Russ_turkmen/1-20/5.htm [Erişim Tarihi: 18.02.2018].

Araştırma Eserleri

- Adilov, J., “Ekspeditsiya Aleksandra Bekoviça-Çerkasskogo v Sredniyu Aziyu: İstoriografiçeskaya Dinamika”, *Ozbekiston Tarihi Jurnalı*, 2014, No 4, s. 47-61.
- Barthold, Vasili Vladimiroviç, *Rusya ve Avrupada Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar – Ayşe Meral, Küre Yayınları, İstanbul 2004.
- Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul 2015.
- Burnaşev, T., “Puteşestviye ot Sibirskoy Linii do Goroda Buharı v 1794 i Obratno v 1795 godu”, red. G. Sapisskiy, *Sibirskiy Vestnik*, St. Petersburg 1818, s. 37-110.
- Doğan, Orhan, “Çarlık Rusya’sının Orta Asya (Türkistan) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 11, Konya 2004, s. 287-302.
- Dzamiyov, Kasbolat Fitseviç, “Knyazyza Çerkasskiye Na Slujbe Rossii”, *İstoriçeskiye Portreti Patriotov Rossii*, Tom 1, Naučno-İssledovatel’skiy Tsentri Problem Natsionalnoy Bezopasnosti, Moskva 2016, s. 60-61.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Milov, Leonid – Nikolay Tsimbayev, *Mirovaya İstoriya Rossii XVIII-XIX vv. Kniga 1*, A-M, Moskva 2004.
- Nesterov, Vadim, *Lyudi Prineşkiye Holod Kniga Pervaya, Les i Step*, [y.y.][t.y.].
- Orlov, I. B., “Aleksandr Bekoviç-Çerkasskiy”, *Rossiskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, Tom 2, Moskva 2015.
- Poçekayev, R. Yu., “Pamyat ob Ekspeditsii A. Bekoviça-Çerkasskogo v Rusko-Hivinskih Otnoşeniyah XVIII-XIX vv.”, *Novoye Proşloye*, No 1, UDK 94 (54), 2016, s. 132-147.
- Ratliff, Walter R., *Pilgrims on the Silk Road: A Muslim-Christian Encounter in Khiva*, Wipf&Stock, Eugene 2010.

- Ünal, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.
- _____, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenasarı*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2010.
- Vasilyev, D. V., "Stranitsa Aziatskoy Politiki Petra I: K İstorii Pohoda Bekoviça-Çerkasskogo v Hivu", *İzvestiya Samarskogo Nauçnogo Tsentra Rossiskoy Akademii Nauk*, Tom 17, No 3, 2015, UDK 94 (47), s. 24-29.
- Volovnikov, V. G. (red.), *Poslannik Petra i na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718 – 1725 godah*, Moskva 1986.
- Wanner, Michal, "Alexander Bekovich Cherkassky's Campaign to Central Asia and India 1714-1717", *ÖT KONTINENS az Uj-es Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, No 2014/1, Elte, Budapest 2016, s. 9-32.

